

Tardos Róbert

Elismerés, presztízs, kizárás, társadalmi tőke¹

1. Egy szubjektív megjegyzéssel kezdve: ha a tudományos konferenciák szakmai termékenységét sokan vitatják is, és nem minden ok nélkül, a tanulságok szempontjából számomra nem annyira kedvezőtlen a mérlegük. Ilyen pozitív alkalomnak tekintem a tavalyi pécsi műhelytalálkozót is nem utolsósorban azért, mivel az összejövétel egyik kulcsfogalmával, az elismerés szociológiai terminusával korábban csak futólag kerültem kapcsolatba, és a témakört fémjelző honnethi elgondolások is inkább diszciplínán túli – filozófiai, ideológiai – vonatkozásokban jelentek meg előttem. A konferencia egyik közvetlen apropójául szolgáló Huszár Ákos-tanulmány (2014) már mozdított ezen, a konferencia előkészületei, mindenekelőtt az elismerés és társadalmi struktúra összefüggéseinek végiggondolására való felhívás még inkább. A kérdéskör irodalmával ismerkedve az a benyomás alakult ki bennem, hogy az ilyen típusú kérdésfeltevések mind ez idáig kevéssé álltak előtérben, a lezajlott viták is más (inkább cselekvéseméleti vagy stratégiai, mint strukturális) csomópontok köré összpontosultak.² Mégsem tűnt számomra erőltetettnek a diszkusszió megcélzott teoretikus problematikája. Ha ugyanis a társadalmi makrocsoportokat mechanikus aggregátumoknál orga-

---

1 Cikkem a 2014-es pécsi Elismerés és struktúra konferencián elhangzott előadásom rekonstruálására és néhány ponton történő kiegészítésére épül. A prezentáció Huszár Ákos idevágó kutatási elképzelései kapcsán a napirendre tűzött konceptuális keretek lehetséges megközelítéseit, s bizonyos vonatkozásokban a kulturális-interakciós rétegződés vizsgálatában Angelusz Róberttel kialakított megoldások bemutatását állította középpontba. Mivel a Huszár-féle kezdeményezéseket másutt (Tardos 2013) már korábban méltattam kritikailag, és az empirikus megvalósítás első lépéseire vonatkozó reflexióimat, módszertani észrevételeimet a konferencia vitájában kifejtettem, a jelen keretek közt az utóbbi két mozzanatra kívánok összpontosítani. Írásom tartalmilag kétségtől úgy is bizonyos fokig heterogén és némiképp esszéjellegű, csupán a kérdéskör exploratív vázlatának igényével; e stílusjegyeknek megfelelően a tartalmi tagolást – címek, alcímek helyett – az egyszerű sorszámozás szolgálja.

2 Amennyire tájékozódni tudtam, a rétegződés és struktúra kérdései nem, vagy csak sajátos értelemben jelennek meg a honnethi alapmunkákban (így 1992), vagy a kérdéskörben jelentékeny Fraser–Honneth-vitában (2003) és annak interpretációiban (lásd például Ohlström, Solinas és Voirol 2011; vagy McQueen 2011). Így a réteg, rétegződés fogalmait egyáltalán nem, az osztályé elvétve, a struktúráé is sok esetben egy másfajta elméleti kontextus részeként – így szuper- és infrastruktúra vonatkozásában – tűnik fel. Fraser (például 1998) esetében némiképp más a helyzet: az újraelosztás és elismerés (illetve mindezzel kapcsolatban a gazdasági és kulturális depriváció) általa hangsúlyozott kettős fókusza az osztály és struktúra kérdéseinek már jelentékenyebb szerepet juttat.

nikusabb egységekként kívánjuk megragadni – ahogy erre a relációs megközelítések különböző válfajai, így a kulturális-interakciós rétegződés kutatási irányai is kísérletet tesznek –, voltaképpen magától értetődik az olyan momentumok konstitutív szerepe, amelyekből az elismerés kérdésköre is építkezik (ha a terminológiai sajtószerszűségek mindezt nem is feltétlenül teszik nyilvánvalóvá). A tárgyhoz közelebb térve, egyszerűen úgy fogalmazhatunk: minél inkább tapadnak az elismerés, megbecsülés, vagy ami történetileg nem kevésbé jellemző, a lebecsülés, megvetés jegyei egy-egy társadalmi csoporthoz,³ annál inkább formálják ezek a szignálok (kitüntető vagy stigmatikus címkék) a csoportok közti viszonyokat egymás meghatározásán és önnön – pozitív vagy negatív – identifikációjukon keresztül. Rendies (és még inkább, kasztszerű) berendezkedések esetében mindez szinte definíciószerű, de nem is kell történetileg túlságosan messzire távolodnunk. A szóban forgó megkülönböztető elemek a ma világában sem veszítik el minden jelentőségüket (nem beszélve arról, hogy nem okvetlenül lineárisak a változások alapjául szolgáló történeti folyamatok, sőt egy térbeli összehasonlító nézőpontból is jelentékeny aktuális eltérésekre utalhatunk a Nyugat–Kelet, illetve Észak–Dél viszonylatokban). Ha e szimbolikus határmegjelölések – elismerő vagy lefokozó asszociációk – egészeben látensebb módon jelennek is meg, elmosódottabb vagy pregnánsabb voltak önmagukban is fontos indikátorai a rendies jellegnek egy-egy társadalmi konstelláción belül.

2. Az, hogy ezen magától értetődések ellenére a szóban forgó összefüggések világosabb megjelenítése bizonyos fogalmi újrendezést igényel, minden bizonnyal nem független a strukturális és a kulturális megközelítések hosszú időn keresztül érvényesült különválásától. Legyen szó egyik oldalon akár a különböző tőkefajták kombinációinak, akár kapcsolathálózati konfigurációknak, másik oldalon csoportpreferenciáknak vagy diszkriminációs, szegregációs gyakorlatoknak a vizsgálatáról, az esetek nagy részében hiányzik ezeknek a különböző vetületeknek – egyébként kézenfekvő – egymásra vonatkoztatása. Csak olyan klasszikus hagyományokhoz kellene visszanyúlni, mint a weberi rend vagy társadalmi osztály fogalmainak az érintkezés (és elkülönülés) rangszerű rendezettségével történő összekapcsolása, vagy egy-egy lakóhelyi közösség belső tagolódásának warneri típusú – a társadalomkutatás mai empirikus praxisához már közelebb álló – vizsgálata az összejevetelem, találkozási helyszínek presztízsminizatainak, pozitív és negatív viszonylatainak párhuzamos leképezése révén.

Előadásom címével már ezeket a kínálkozó fogalmi kapcsolatokat kívántam felvillantani. Az egykor kultiváltabb *presztízs*fogalom tematikus relevanciája aligha kérdéses. (Más lapra tartozik, hogy az elmúlt időben a rétegződési irodalmon belül is tapasztalható bizonyos háttérbe szorulása valószínűleg nem független attól a némiképp mechanikus kezelésmódtól,⁴ amely a „társadalmi-gazdasági státusz” komponenseként bizonyos homológiát tételezett az input oldalon a képzettség, az output oldalon a jövedelem tényezőjével, vagy attól, hogy a komparatív célokból kialakított egységes skálapontszámok időn és téren átívelő érvényét mennyire ellenőrizték az egymásra következő kutatássorozatok.) Az elkülönülés fontos mozzanata lehet az eltérő tematikus fókusz: míg a presztízs kutatások az elmúlt évtizedekben jórészt kizárólag a foglalkozási csoportokhoz és az ezen alapuló rétegződési modellekhez

3 Elegendő a kirekesztő szimbolikus elhatárolódás olyan nem is távoli példára utalni, mint a „büdös”, „szemét” jelzők a „paraszt” vagy a „proli”, vagy ellenkező irányban a „burzsuj” stb. felé. Ha nem is ezek élességével, hasonló pozitív vagy negatív töltést foglalhatnak magukban olyan megjelölések – a saját vagy más csoportok irányában – a közelmúlt, de akár a ma világából, mint a „melós”, „maszek”, „irodista” vagy az „értelmiségi”.

4 Léederer (1977) erőteljesen bírálja a szóban forgó kutatási vonulat – explicit vagy látns – szemléleti előfeltevéseit.

kötődtek,⁵ a tulajdonképpeni elismerésproblematika jóval inkább az identitáspolitikai szempontból számottevő megosztottságokhoz, kirekesztettségű csomópontokhoz kapcsolódott.⁶ Ha az utóbbi vonulat képviselői közt Honneth mellett mások – így Nancy Fraser, nem utolsósorban a kettejük közt lezajlott vitában (Fraser és Honneth 2003) – a szemléleti pozícióknak ezt a sajtószereplését már kritikailag elemezték, a szóban forgó horizontbővülés a kutatási gyakorlatban jórészt még várat magára.

A címben szereplő fogalmak negatív ellenpárjaként további momentumként megjelenő *kizárás* voltaképpen magától értetődőbb az elismerés irodalmának nézőpontjából, bár itt is említést érdemel e fogalom értelmezésének két különböző iránya. Míg az inklúzió-exklúzió ellentétpár a gondolatkörnek meglehetősen szerves tartozéka, addig – a kizárás (vagy zárás) magyar fogalmának másik angol megfelelőjeként – a Weber, majd mások (így Parkin) által középpontba helyezett *closure* (az előnyök monopolizálásának és az érintkezési elhatárolásnak az együttes hangsúlyával) már távolabb áll tőle. A két gondolati irányt valójában nem választja el komoly szakadék egymástól, és vélhetően mindkettő hasznosítható a téma további kifejtéseiben.

Végül az elismerés kérdéskörétől a legszélesebb elméleti ívet alighanem a *társadalmi tőke* fogalma felé kell húzni. Ez utóbbi megközelítés konceptuális irányai önmagukban is szerteágazóak,⁷ amely diffúz vonásokat számos kritika érte az elméleti tisztázás igényével.⁸ Az elmúlt néhány évtizedben – részben az irányzat központi területén, részben annak határvidékein – ugyanakkor olyan újabb hajtások is megjelentek, amelyek akár közvetlenebb kapcsolódási pontként is szolgálhatnak az itt vizsgált szempontokból. Az egyéni és csoportszint hangsúlyát tekintve a társadalmi tőke szóban forgó kutatásainak jó része ugyan inkább az előbbi irányhoz sorolható, az elismerés (és struktúra) problematikája felől viszont kiemelt jelentőségűek az egyéni szinten túlmenő, illetve a két szint együttes számbavételén alapuló elméleti programok.⁹ Bourdieu-nek (1986 [1983]) a szimbolikus megkülönböztetésekre, csoporthatárookra nagy hangsúlyt fektető értelmezési iránya már a társadalmi tőke klasszikus értelmezései közt is ebbe az irányba mutatott, néhány újabb fejlemény pedig további lehetőségeket kínál. A kapcsolathálózati megközelítésnek a korábban elhanyagolt negatív kapcsolatokat előtérbe helyező iránya, illetve a negatív társadalmi tőke kérdéskörének hasonló előtérbe kerülése¹⁰ ugyanúgy relevánsnak tűnik az elismerés és annak hiánya, megvonása szempontjából, mint a státusszignál elméletének (Podolny 2005) az a gondolati fókusz, amely a magas nexusok nyilvános megjelenítésében, illetve az alacsony rendű-rangú kontaktusok mellőzésében, elrejtésében mutatja ki az ilyen típusú erőforrások akkumulációjának egy fontos mechanizmusát.

3. Ha Honneth és Fraser vitája arról is szólt, hogy az elismerés fogalma önmagában is eleget e a megbecsülés és kirekesztés társadalmi jelenségkörének lefedésére, vagy helyesebb

5 Hozzá kell tenni, az említett Huszár-cikk az egyes foglalkozási csoportok megbecsültségéről szóló vizsgálódásában voltaképpen már közel került a szóban forgó kutatási vonulat tematikus fókuszához.

6 A kérdés hazai irodalmában is főként ez utóbbi tematikus fókusz irányába mutat Szalai (2000) vagy Feischmidt (2001).

7 Lásd Tardos (1996).

8 Posztumusz tanulmányában Angelusz Róbert (2010) ennek kapcsán a tőkefogalom eredeti alkalmazási területével való egybevetést is szorgalmazta egy egységesebb terminológiai gyakorlat jegyében.

9 Ilyen többszintű irányba mutat például a kutatási területen eredetileg az előbbi irányból indult Esser (2008) által vázolt elméleti séma is.

10 Erre az önmagában is többfókuszú kutatási területre lásd pl. Portes (1998) vagy van Deth-Zmerli (2010).

– mint az utóbbi szerint – a gazdasági és szimbolikus, a strukturális és kulturális vonatkozásokat egymástól megkülönböztetve, s így a redistribúció jelenségeit az elismeréssel egyazon tematikus kontextusban ugyan, de külön-külön is vizsgálni (és a vita résztvevői nem igazán győzték meg egymást), az analitikus elemzés fontos pontjait, potenciális lehetőségeit illetően az eltérés mégsem tűnik annyira áthidalhatatlannak. Valójában, ha egyénibb szinten is, mint Fraser esetében, Honneth kifejtésében is több olyan mechanizmus jelenik meg – az expresszív jellegű szeretet/szolidaritás, az instrumentális motívumokat megjelenítő teljesítményelv, és valahol a kettő közt a jog, egyenjogúság –, amelyek az elismerés és kirekesztés jelenségkörének egymástól sok tekintetben megkülönböztethető, analitikus vizsgálatát teszik lehetővé. Mikor a pécsi konferenciára készülve a kérdéskört az irodalmi tapasztalatok és saját kutatási érdeklődésem fényében megpróbáltam némiképp szétszálazni és bizonyos vonatkozásokban közös nevezőre hozni, ezt a mindkét szerzőnél fellelhető instrumentális-expresszív vonatkozást találtam az egyik, míg a közvetlen nyelvi formuláktól, megjelenési formáktól az elméleti vonatkozások felé haladó vizsgálati fókuszokat a másik lehetséges rendező elvnek. Az elismerés fogalmának honnethi dimenzionálásán belül a jogi vonatkozás megjelenése ugyanakkor T. H. Marshall munkájának (1950), az állampolgári jogosultságok klasszikus történeti áttekintésének figyelembevételére ösztönzött az értelmezési tipológiám körvonalainak kialakításakor.¹¹ Mivel a vázolt séma alapvetően *heurisztikus* jellegű, és részletesebb konceptuális, illetve irodalmi kifejtése messze túlment volna az alapul szolgáló előadás, de ugyanúgy a jelenlegi cikk keretein, csak felvillantani kívánom az általam lehetségesnek gondolt értelmezési irányokat, mindössze egy-két ponton széljegyzetelve majd azokat¹² (1. táblázat).

Korántsem volt célom – túlságosan is esetleges a kérdéskörhöz való kapcsolódásom –, hogy valamifajta „elismeréseméleti alapvetésbe” fogjak, először inkább a magam számára próbáltam értelmezni a kérdéskör főbb csomópontjait és elméleti elágazásait. Az olvasó talán meglepődhet azon, hogy olyan élénk és közös nevezőt alig találó vita – mint amilyen Honneth és Fraser között zajlott – résztvevőit az itt alkalmazott háromsztatú tipologizálás egyik metszetében mindhárom válfajnál egyaránt elhelyeztem; ez persze az eszmecsere egy külső megfigyelőjének nézőpontja, aki számára könnyebb lehet bizonyos közös vonatkozásokat felfedezni, az egyes platformok stratégiai hangsúlyától többé-kevésbé függetlenül. A két munkásság közelebbi ismerői bizonyára könnyűszerrel ki tudják majd mutatni, hogy ez vagy az a jellegzetes elméleti csomópont, megközelítési süllypont ehhez vagy ahhoz a szerzőhöz áll közelebb, és ezt nem is szeretném vitatni. A célom semmiképp sem elméletitörténeti ebben az értelemben, inkább alapelemeket, *felhasználható modulokat* kívánok nyújtani a teoretikus építkezés számára – nem is feltétlenül az elismerés tárgyában, hanem *olyan témakörökben, amelyek számára az elismerés vonatkozása fontos lehet*. Így tekintve nem csak azok a rétegződési, strukturális vonatkozások lehetnek érdekesek, amelyekről az előzőekben már szó esett, hanem például a maslow-i szükségletelmélethez ez esetben is – nem csak pszichológiai, szociálpszichológiai összefüggésekben – szorosan kötődő elméleti szálak is. Az elismerés kérdéskörében is elméleti, részben ideológiai tartalmú viták mulhatnak az adott koncepció által tételezett – és számos tapasztalat által támogatott – többé-kevésbé kumulatív jellegű szükségleti hierarchián.

11 És meg kell jegyezni, a társadalmi tőke értelmezési irányait megkülönböztetve, több tekintetben hasonló sémák felvázolására került sor (így Tardos 1996; Angelusz és Tardos 2001).

12 Ugyanígy, az előadásomban vázolt sémához képest csak kisebb, részben formai változtatásokat tettem. Néhány módosítással kapcsolatban külön köszönet Berger Viktor észrevételeiért.

1. táblázat. Az elismerés/elismertség és a jogosultságok (E/J) lehetséges értelmezési válfajai

	E/J I. – instrumentális fókusz	E/J II. – instrumentális-expresszív fókusz	E/J III. – expresszív fókusz
jelentésárnyalatok, nyelvi formulák	„jár” (vkinek vmi)	„kijár” (vki[k]nek vmi)	„megillet” (vkiket vmi)
az E/J tárgya, megjelenési formái	járandóság, bér, fizetség	tekintély, népszerűség, reputáció, presztízs	méltóság, megbecsültség, tisztelet
ellentételezés megléte	+ („megszolgál”)	+ („rászolgál”)	-
szimbolikus korrelátum (cím, megszólítás stb.) megléte	-	+ cím, rang, státusspecifikus interakció (pl. „szerkesztő úr”, „mester”, „művész”)”)	+ kommunikációs, megszólítási formulák (pl. „Herr/Frau...”, „Mr/Mrs...”, „...úr/...”)
az E/J forrása (személyes vagy csoportforrás)	teljesítmény, hasznosság; érdem	fontosság; érdem	-
az E/J alapja (beágyazottsága)	szerződés, csere	(szűkebb vagy tágabb közmegegyezően alapuló) értékelési rangsorok	tágabb közösséghez tartozás
érvényesülési kritériumok; anomáliák, diszfunkciók	méltányosság/méltánytalanság	(konszenzuális) rangsor /klasszifikációs határok; zártság (kizárás), belterjesség (homofília)	Egyenlő elbánás; megkülönböztetés, kirekesztés (megvetés)
az E/J szűkebb vagy tágabb értelmezési köre	tágabb	(tulajdonképpen) szűkebb	szűkebb
elemzési szint	egyéni (erőforrások)	csoport(közi)	kollektív (makro)entitás
megközelítési irány	funkcionális/strukturális; racionális döntés	kulturális/strukturális (interakcionista)	kulturális-szimbolikus
honnethi vonatkozások	jog(szerűség, igazságosság)	érdem	affiliáció (érzelmi beágyazottság)
fraseri vonatkozások	redistribúció	elismerés (szűkebb értelemben)	reprezentáció, részvétel
szálak a maslow-i szükségletelmélethez	egzisztenciális, biztonság szükségletei	önbecsülés szükséglet	összetartozási, részvételi szükségletek
társadalmitökeleméleti szálak	közvetett szál Nan Lin, Granovetter nexus-megközelítése	közvetlen szál Bourdieu szimbolikus megközelítése	közvetlen szál Coleman, Putnam normatív megközelítése
törésvonal-elméleti szálak	Lipset-Rokkan, Pappi (érdekvényesítés és konfliktusképesség, politikai artikuláció)	(gyenge szál) Pappi generációs/életstílus-alapú politikai választóvonalai	(gyenge szál) Verba et al., Lijphart, Bartels – a résztvevők és nem résztvevők közti törésvonalak
osztály- és rétegződésbeli vonatkozások	alkalmazási jogok, garanciák; elsődleges/másodlagos munkaerőpiaci pozíciók (illetve teljes kizárulás a funkcionális mezőről)	rangrendi interakciós státusfokozatok és elhatárolások; hierarchikus és ingroup-outgroup vonatkozások	állampolgári tagság/ részvétel szűkebb és teljesebb értelme (inklúzió-exklúzió)
jellegetes osztály- és rétegződési megközelítések	Goldthorpe et al. (EGP) alkalmazási, Wright erőforrás-alapú osztálymodellje; Luhmann funkcionális tagolódás (a „játékterem” maradók és a kizáródók különválásával)	(Weber nyomán) Warner státuscsoportjai, Goldthorpe et al. (instrumentális és hagyományos munkástípusok), Treiman és másik presztízsskálája, Laumann és Pappi: interakciós vertikális rétegződés, Prandy et al.: CAMSIS-skála, Goldthorpe-Chan: osztály/státus; Grusky: foglalkozási közösségek; Bian-Breiger (interakciós rang) osztályok	Goffman: stigma, Tilly: tartós egyenlőtlenségek (részben Blau nyomán nominális és graduális pozíciók egymáshoz kapcsolódása, éles szimbolikus határokkal), Jencks: underclass, Castel: exklúzió; Collins: szituációs rétegződés
jellegetes elméleti csomópont	osztály, osztályhelyzet (pl. EGP-változatban)	(rend), státus, réteg, milió („társadalmi osztályok”)	centrum/periféria (ill. „osztályok alatti osztály”)

A séma kiemel néhány olyan fogalmat, amelyek többé-kevésbé közvetlen szálakkal kapcsolódnak az elismerés témaköréhez. Ezekről részben (mint a presztízs vagy a társadalmi tőke esetében) már szó esett, ezért néhány további részlet egészíti ki a következő pontokban. A diszciplináris korlátjaim bizonyára jól érzékelhetőek, ha a szociológiai mellett az említett szociálpszichológiai mozzanatok is helyet kaptak, és a törésvonal vonatkozásai is legalább részben politológiai jelentőségűek (és külön hangsúlyuk lehet az elismerés kérdésköre szempontjából is).¹³

4. A presztízsmozzanat nem csak nyilvánvalóan releváns a kérdéskörben, hanem olyan kutatási előzményekkel rendelkezik – nem utolsósorban a hazai terepről –, amelyeket indokolt lehet a konferencián is tárgyalt elképzelések szempontjából részletesebben felidézni. Nem csak azokra a hagyományokra gondolok, amelyek a foglalkozások presztízisére vonatkozó (*survey*) rangsorolásokat a különböző típusú (képzettségi, jövedelmi) előnyök-hátrányok átfogóbb mintázatahoz kapcsolták. Magam is osztom az olyan gyakorlattal kapcsolatos fenntartásokat, amely az ilyen típusú téről-időtől, kontextustól elvonatkoztató felhasználását illeti. Bár bizonyos keretek közt az egységes (*cross-cultural*) indikátorok alkalmazása is célszerű lehet, komparatív hozadéka valójában a specifikus (meghatározott társadalmi kontextusok jegyeit magukon viselő) értékelési minták egybevetésének lehet. A skálák hierarchikus jellege további kérdés. Míg módszertani szempontból kívánatos lehet egyfajta vertikális rendezettség megjelenítése, tartalmi megfontolások több dimenzió, többféle rangsor felszínre hozását sugallják. Ha az egyes foglalkozások hasznosságának „értékességének” valamennyire is egységes össztársadalmi megítélését nem feltétlenül kell fikciónak tekinteni, ennek tételezése csak bizonyos keretek közt jogos, ahogyan például a jövedelmi differenciák indokoltságának rétegszerű eltéréseire vonatkozó kutatási tapasztalatok (pl. Kelley és Evans 1993) is sugallják. De a foglalkozások (vagy másfajta társadalmi csoportok) presztízse maga is olyan összetett jelenség, amely – egymással csak részben összefüggő – dimenzióinak a feltárása és ilyen szempontú differenciálódásának a kibontása az árnyaltabb elemzés további mozzanata.¹⁴

Az elismerés kérdéskörére közvetlenül vonatkozatható az a tapasztalat, hogy ha egyes csoportok – foglalkozási vagy egyéb szegmensek – relatív *hátrányát* a társadalmi-ideológiai környezet (alacsony presztízst „juttatva”) *szimbolikusan is megerősíti*, és bizonyos készségek hiányára vagy negatív ismérvek meglétére hivatkozva az érdemtelen alsó szint bélyegét nyomja rá, ennek mechanizmusa *tartós egyenlőtlenséget* generálhat (Tilly 1997). Ennek ellenkező esete, amikor meglévő hátrányokat a redistributív eszközökkel rendelkező in-

---

13 Megjegyzem, a filozófiai előzmények közül Hobbes és Hegel idevágó gondolatai a társadalomkutatás szélesebb problematikáját illetően is tanulságosnak lehetnek; például az előbbi részéről az „elismerési fókusz” túlhajtására és ennek irracionális következményeire vonatkozó fejtegetések számos későbbi fejleménnyel, társadalomtörténeti tapasztalattal hozhatók összefüggésbe. Hasonló gondolatok fogalmazódnak meg Leopold (1912) a presztízis kérdéskörét az elsők közt tematizáló munkájában is.

14 A különböző tagolódási mozzanatok „össze nem illésével” kapcsolatos státusinkonzisztencia (Lenski 1954) jelensége közvetlenül függ össze az elismerés kérdéskörével. Akik valamely dimenzióban bizonyos státusszintet (például végzettséget) elértek, az adott szint egyéb (kereseti, fogyasztási, részvételi) mintáit tekintik „természetes járandóságuknak”, és adhatnak hangot ezzel kapcsolatos igényeiknek ezek elmaradása esetén. Míg a Lenski-féle problémafelvetés esetében az ilyen tendenciák alapján dezintegratív mozzanatként jelennek meg, a különböző dimenziók mérsékelt együttjárását interszekciós tulajdonságként megragadó blaiui gondolkör alapján többé-kevésbé ugyanez a csoportközi kapcsolatokat, illetve a mobilitást ösztönző – esetenként inkább integratív – szindrómaként tételeződik. A dolog kimenetele nagymértékben függ az egymást keresztező dimenziók ordinális vagy kategoriális, vagy (a blaiui strukturális paraméterek Angelusz Róbert [2000] által javasolt kiegészítése alapján a kategoriális kiindulópontonról ordinálisan átrendeződő) „emergens” változataitól.

tézmények ilyen vagy olyan kedvezmények révén, esetleg közvetlenül szimbolikus utakon-módokon (címek, díjak stb.) keresztül kísérlik meg kompenzálni, netán az illető csoportok presztízsét, „kollektív társadalmi tőkéjét” relatíve felértékelni (amelynek határfoka maga sem független a társadalmi értékhierarchiák viszonylagosságáról fent elmondottaktól).¹⁵ Egy foglalkozási csoport „hivatásként” való megjelenése, e rang elnyerése – esetleg fokozatos elvesztése – is ilyen következményeket tartalmazhat a szimbolikus megkülönböztetést kísérő anyagi előnyök jelentősebb vagy esetleges minimális foka mellett.¹⁶ Amíg a hivatásjelleg közgondolkodásbeli elismerése szimbolikus bónuszt tartalmazhat egy-egy foglalkozási csoport tagjai számára, ennek hagyománya és egykori aurája ideig-óráig akkor is fogva tarthatja az esetenként már lényegi vonásaiban is leértékelődő tevékenységek művelőit, ha azoknak anyagi és különböző egyéb jellemzői is eltávolodtak a gyakorlásának optimális feltételeitől.

5. A foglalkozási presztízsrre vonatkozó kutatási hagyományok felelevenítése bizonyára jól értelmezhető adalékokkal szolgálhat a fenti vonatkozásokban, különösen azoké, amelyek egy sokrétű megközelítésmód igényéhez kapcsolhatók. További érv ilyen irányban, hogy jelentős hazai előzményekből is meríthetünk. A KSH égisze alatt *a múlt század nyolcvanas éveiben a foglalkozási presztízsr nemzetközi kutatási irányával összehangolt survey felvételek*¹⁷ nem csak a kérdéses alapmutatóra, a „presztízsr”-besorolásokra terjedtek ki – ez önmagában is komoly módszertani apparátust igényelt –, hanem további értékelési jellemzőkre is a nagy számban bevont foglalkozási alapegységekre vonatkozóan (mint a jellemzőnek gondolt jövedelmi és tudásszintjük, hatalmi pozíciójuk és észlelt társadalmi hasznosságuk, lásd Kulcsár 1985). *Társadalomtörténeti és esetleges komparatív szempontból* sem érdektelenek azok az eredmények, melyek szerint a „presztízsr”-pontszámok a vélemények korrelációs mintázatában a „tudás”, majd a „hatalom” értékelési szempontjával függtek össze a legszorosabban (s az előbbi adalék egybecsengett a kulturális erőforrások előtérbe kerülésének a korabeli rétegződés- és struktúrakutatás által hangsúlyosan kiemelt mozzanatával), míg az észlelt társadalmi hasznosság – az elismeréssel talán a legközvetlenebb módon összefüggő igazságossági-morális vonatkozás –, valamint az anyagi szint szempontjából már némiképp mérsékeltebb volt az értékelések együtt járása az egyes foglalkozások becslés presztízsrjével.

Egy szélesebb megközelítésben a közgondolkodás survey típusú szondázásán kívül *más típusú megközelítések* sem érdektelenek *a szimbolikus környezet, s ezen belül az elismerési viszonyok alakulásával összefüggésben*. A presztízsr kérdéskörét tekintve például az, hogy egy-egy foglalkozási csoport vagy azok szélesebb együttese hogyan, milyen beállításban jelenik meg a nyilvánosságban média-, vagy online tartalmak sorozata révén; ez a kép egyszerre lenyomata az illető csoport aktuális státusának és kommunikatív pozíciójának, de alakíthatja is (vagy legalábbis rögzítheti) bizonyos keretek közt a szóban forgó közvélekedést. Gerbner kultivációs elmélete (2000) olyan egyszerű kérdésekkel közelített például a média- (s főleg a televízió-) fókuszú szimbolikus környezet ilyen szempontú vizsgálatához, hogy milyen (típusú) foglalkozások vannak vagy nincsenek is egyáltalán jelen a kommunikációs tartalmakban, milyen hangsúlyrendek alakulnak ki köztük, és milyen explicit értékelések hangzanak el róluk ennek során, s voltaképpen már networkszerű elemzési szempontként az a

15 Vagy esetleg csupán egy-egy pozitív értéktartalmú minősítésen keresztül (ha a pedagógusok, falusi tanítók hiúságát talán az nem is legyezte egykor, amikor a „nemzet napszámósának” aposztrofálták őket, az talán már jobban, amikor a hivatásukat a „lámpás” képzetével kapsolták össze).

16 A professzionalizáció (illetve a szemi- vagy deprofesszionalizáció) jelenségeiről hazai körülmények közt lásd Ferge és Háber (1978); Fónai és Dusa (2012).

17 A kutatást Andorka Rudolf és Kulcsár Rózsa vezették.

további kérdés is megfogalmazódott, hogy milyen viszonylatok jelennek meg (az együttes megjelenést, illetve a viszonylat szimmetrikus vagy aszimmetrikus jellegét tekintve) az egyes csoportok képviselői közt az ábrázolások egész mintázatában. A szóban forgó elemzési szempontok közül közvetlenül vagy áttételesen több is kapcsolatba hozható az elismerés kérdéskörével (s nem utolsósorban ilyen megfontolásokból történtek kezdeményezések a periférikus helyzetű, korábban alulreprezentált társadalmi szegmensek kiegyenlített, esetleg pozitív diszkrimináció felé tendáló médiabeli megjelenítésére). Persze a presztízsvizsgálatok eredményeinek értelmezéséhez az objektív jellemzőkről – a keresetek, kiegészítő jövedelmek és nyugdíjkiadások anyagi vonatkozásaitól a fizikai vagy szellemi jelleg túlsúlyán, a vezető beosztás előfordulásán vagy a tipikus tevékenység autonómiafokán keresztül és mindezeknek egy-egy foglalkozási populáción belüli szóródásáig – rendelkezésre álló társadalomstatistikai ismeretek ugyanúgy nélkülözhetetlenek. E különböző típusú – survey, médiatartalmi és társadalomstatistikai – adatforrások egymásra vonatkoztatása, a *kongruenciák* és *diszkrépanciák* ilyen szempontú elemzése például kifejezett eszköze lehet annak a normatív-funkcionális hangsúlyú empirikus rétegződéskutatási iránynak, amelynek megvalósítását Huszár Ákos a pécsi konferencia egyik vitafókuszát képező cikkében (2014) is célul tűzte ki.

6. Ahogy már szó esett róla, a presztíz és a társadalmi tőke együttes negatív vonatkozásaként a *kizárás* kifejezése az *exclusion* és a *closure* terminusainak is megfelel (utóbbi ugyanakkor a külső elhatárolódás mellett a belső zártságra is utal). Akármelyik értelmezési válfajról legyen is azonban szó, témánk szempontjából egyaránt releváns momentum egyes csoportok szimbolikus elutasításának esetleges, változó vagy kikristályosodott, tartós jellege, és az, hogy ez a távolságtartás fenntartja, esetleg még növeli (a már alkalmazott strukturális értelemben, konszolidálja) a szóban forgó csoportok más (pl. kulturális, anyagi) vonatkozásokban fennálló hátrányait. Egyes foglalkozási csoportok, vagy a kulturális-interakciós rétegződés egy tágabb értelmében a foglalkozási miliók alacsony presztízse (illetve az általuk birtokolt mérsékelt, sőt esetleg negatív társadalmi tőkéje) olyan *negatív státuszszignál* lehet (Podolny 2005), amely a velük való kontaktushoz vagy tartósabb interakcióban is kifejeződő családi, baráti viszonylatokhoz a „társadalmi hitelképesség” egyenlege szempontjából a kockázatosság bizonyos fokát társítja.¹⁸

A fentiek már a *társadalmi tőke* olyan összefüggéseit is érintették, amelyek arra az értelmezési irányra épültek, mely szerint a szóban forgó fogalom nem csak egyéni, hanem *csoportszinten* is értelmezhető (bár ebben koránt sincs egyetértés a terület művelői közt, de a metodológiai individualizmus platformjához közel álló szerzők közül is hasonló álláspontot képviseli például Coleman [1988] vagy Esser [2008]). A foglalkozási presztíz (legalábbis a fogalom alapjelentése szerint) egyes foglalkozási csoportok vagy tágabb szegmensek pozitív, a kizárás (kizártság, szegregáció) pedig esetleg ugyanezek vagy más, alacsonyabb státusú csoportok negatív társadalmi tőkéjével rokonítható. Ha az egyéni és a csoportszinten felfogott társadalmi tőke közt nincs is közvetlen megfelelés – sőt bizonyos szituációkban egymással szemben is mozoghatnak –, a kétféle szintű erőforrás dinamikus kölcsönhatásban állhat egymással. Bár egy-egy csoport kollektív szimbolikus erőforrásai túlélhetik egyes képviselő-

18 Sőt mindez kézzelfoghatóbb hátrányokban is kifejezésre juthat a munkaerő-piaci pozíció, kereset, illetve az elért fogyasztási szint terén, lásd erről Albert et al. (2015) elemzéseit (konkrétabban, hosszabb időszak tapasztalata – részben még felerősödött tendenciái – szerint a kapcsolathálózati előnyök csak bizonyos típusú, főként mainstream vezetői-értelmezési nexusokhoz fűződve jelennek meg, más foglalkozási miliókhöz kapcsolódó ismeretségi szálak szerepe viszont vagy irreleváns, vagy egyenesen negatív előjelű ilyen szempontból).

inek (netán teljes egészüknek) más természetű – például anyagi vagy kulturális – erőforrás-csökkenését, ezek a folyamatok végső soron az ázióra, az általános megbecsültségre is kihatnak. Ez olyan kérdéskör, amelyhez a társadalmi tőke s a vele rokon kapcsolathálózati megközelítés a maga relacionista módszertani apparátusával közvetlenül is hozzájárulhat. Részben már a networkkutatások irányába mutatnak azok az interakciós alapú stratifikációs megközelítések, amelyek például házastársi vagy generációközi foglalkozási kapcsolatokon keresztül (mint a cambridge-i CAMSIS-kutatássorozat, vö. Prandy [1999]; vagy ennek további elágazásában már a kapcsolathálózati elemzés apparátusát is felhasználva Griffith és Lambert [2012]) jutnak el a foglalkozások ilyen értelmű rendezéséhez, a (házassági, intergenerációs stb. mobilitás értelmében vett) csoportközi interakció presztízsrangsorához.¹⁹

7. A *kulturális-interakciós rétegződés* terén az Angelusz Róberttel végzett kutatássorozatunk *network irányú megközelítései* több, az adott összefüggésben értelmezhető eredménnyel szolgáltak. A presztízst terminusa a kapcsolathálózati megközelítés eszköztárában is fontos mozzanat, mint a sokrétű centralitásfogalom egyik alapvetően hierarchikus – a kontaktus megnyilvánulásait inkább fogadó, mint küldő, reputációs státus jellegű – eleme.²⁰ Ekként már a legegyszerűbb csoportosításokon alapuló összehasonlítások is értelmezhetőek ebből a szempontból: mely csoportok azok, amelyek a kapcsolati említések szempontjából felül-, s melyek azok, amelyek alulreprezentáltak az illető csoportok népességén belüli előfordulásához képest. Már az 1987–88-as évek felvételei során is több olyan blokk szerepelt a kérdőívekben, amelyek ebben az irányban is adalékokkal szolgáltak. Az ún. névgenerátoros felvételi technika révén, amely nagyjából az erősebb kötésű kapcsolatokról s azok szociokulturális jellegéről ad képet, például (egy aránylag egyszerű csoportosítási szempont) az iskolázottság szempontjából vizsgálhattuk a csoportközi viszonylatokat. A szóban forgó elemzések így többek között – egyfajta mobilitási aspirációt is jelezve – a magasabb iskolai végzettségi szintek kapcsolati frekvenciáját jelezték. A személyes (*ego*) és a névgenerátoros módon megközelített networkkapcsolatok (*alter*) iskolai végzettségének keresztátlás egybevetéséből kiindulva az adott tulajdonsághoz fűződő homofílián alapuló hasonlósági (*like-me*) és a felfelé orientálódó presztízselv érvényesülését vetettük egybe Laumann (1966) és Nan Lin (1982) ilyen tipizálása nyomán, sőt az alacsonyabb szintű kontaktusok bizonyos hangsúlyát feltételező „patronuselv” érvényesülését is felvettük egy deduktív sémából kiindulva. A korabeli vizsgálati tapasztalatok a hasonlósági elv vezető szerepe mellett a presztízselv bizonyos érvényesülésére utaltak.²¹

De a jelen összefüggésekben kiemelt foglalkozási presztízst megközelítéséhez, networkszerű elemzéséhez is szolgáltak adalékokkal a kulturális-interakciós rétegződés témakörében végzett vizsgálatok. A szintén még a nyolcvanas évek második felében végzett felvételek névge-

19 Az ilyen típusú adatokból adódó keresztátlálék elemzése révén (például korrespondenciaelemzés hierarchikus első dimenziójának megragadásával).

20 Lásd Wasserman és Faust (1994) *Centrality and prestige* című alfejezetét.

21 Angelusz és Tardos (1988) tanulmányának idevágó elemzése a szóban forgó iskolázottsági ego-alter keresztátlálék várható értékhez viszonyított előfordulásain alapulva vizsgálta a fenti elvek érvényesülését (részben a főátlóhoz viszonyított, részben az alacsonytól a magasabb végzettség felé mutató kapcsolati pozíciók szerint). A társadalmi homofília egy (az iskolai végzettségen kívül a foglalkozást és további szociodemográfiai ismérveket bevonó) többszörös megközelítése alapján, későbbi felvételek névgenerátoros lehetőségeit is kihasználva kezdtünk Kmetty Zoltánnal összehasonlító vizsgálódásba a kontaktuspárosokat egy case-control modellben kezelő újabb típusú networkelemzési modell alapján (ilyenre példa az elmúlt évek networkirodalmából DiPrete et al. [2011]). Míg az egyszerűbb technikákon alapuló összevetések az iskolázottsági homofília erősödésére utalnak, a több változó bevonása és finomabb eszközök alkalmazása ezt fontos pontokon árnyalhatja.

nerátoros adalékai,²² a foglalkozási jellemzők ego/alter összefüggései, azok keresztábrászerű megjelenése alapján hoztunk létre olyan presztízsskálát (illetve annak különböző változatait), amely az egyes foglalkozási csoportok relatív kapcsolati frekvenciájának mennyiségi jellemzői mellett a kontaktusok révén elért személyek, illetve az általuk képviselt foglalkozási csoportok hálózati pozícióját is figyelembe véve egy minőségibb networkjellemzőt is bevont a skálát kialakító alapkategorizációk közé.²³

A kapcsolathálózati felvétel egy másik, kifejezetten idevágó fókusszal kifejlesztett technikája, a foglalkozások halmazát és az egyes csoportokkal való kontaktusokat hozzávetőleg hús itemmel lefedő foglalkozási pozíciógenerátor bizonyos szerkezetfeltáró elemzések révén szintén lehetővé teszi egy olyan „stratifikációs” tengely hierarchikus megragadását, amelyen keresztül meghatározott értékek, kvázi presztízspontszámok rendelkeznek az alapul szolgáló foglalkozási elemekhez.²⁴ És bár a szóban forgó területen ez egy újabb, sok tekintetben még kísérleti kutatási vonal, ilyen irányú vizsgálódásainkban a szélesebb foglalkozási miliók és az e szegmensek közt meglévő kapcsolatok leképezését is megcélozhatjuk, érintve többé-kevésbé az ilyen tágabb értelemben felfogott presztízsvizonylatokon túl a csoportszintű társadalmi tőke és kizárás problémakörét is. Nem csak az egyes szegmensek relatív pozíciójáról és ezek időbeli módosulásáról kaphatunk ezen az úton képet, de arról is, hogy az egyes miliókba való – közvetlen vagy nexusokon keresztüli közvetett – beágyazottság milyen plusszal jár például az anyagi siker különböző elemeit tekintve, amelynek során bizonyos típusú nexusok hangsúlyos pozitív szerepe mellett másoké irreleváns a kimenetel szempontjából, sőt esetenként negatív is lehet.²⁵

8. A kulturális-interakciós rétegződés nyolcvanas évekbeli felvételeinek 1988-as hullámában a pozíciógenerátoros technika ismeretségi alapkérdései mellett – a tartalmi érvényesség vizsgálatának szempontját is szolgálva – olyan kiegészítő kérdéssorozatokra is sor került, mint a szóban forgó foglalkozások pályaválasztási vonzereje és azok képviselőinek a megkérdezettek által érzékelt kommunikációs, illetve társadalmi közelsége. Míg az előbbi vonatkozásban a választási, illetve elutasítási arányok jól tükrözték az egyes pályák előnyeivel-hátrányaival kapcsolatos korabeli sztereotípiákat (a vágyott pozíciók némiképp egységes vetületével összhangban viszonylag szűk mezőnyben mozgó válaszprofilokkal), az utóbbi két kérdést, s különösen a társadalmi közelséggel-távolsággal kapcsolatos válaszokat már jobban formálta a reális pozíció, meghatározóbb volt a személyes közvetlen tapasztalatok szerepe. Az utóbbiakkal kapcsolatos strukturális elemzések (a pozíciógenerátoros vonatkozásban már említetthez hasonló hierarchikus jellegű stratifikációs tengelyt megjelenítő) eredményei szintén jól értelmezhetők a foglalkozási presztízsz témakörében; ezen belül a kü-

---

22 Az adott megközelítés második lépcsőjében kiemelt személyekre (az öt legfontosabbnak tartott alterre) vonatkozóan felvett foglalkozási jellemzők egy részletes, mintegy negyvenelemű csoportosítását alapul véve.

23 A hagyományos foglalkozási presztízsmutatókhoz képest ez – a korabeli kontextusban – nem triviális rangsorbeli pozíciókat is eredményezett: például bizonyos, az informális gazdaságban keresett fizikai szakmák (így a szakipari munkások) egyes értelmiségi foglalkozásoknál (mint a kutatók, egyetemi oktatók) magasabbra kerültek a szóban forgó kapcsolathálózati mutatók alapján.

24 Ha mindez nem is helyettesíti a klasszikus presztízsvizsgálatokon alapuló precízebb skálákat, ilyen felvételek híján bizonyos pótlékot jelenthet például a pozíciógenerátoros technika klasszikus indexeinek előállítására számára is (így jártunk el például több időszakra kiterjedő összehasonlító elemzésünk során, Albert et al. [2015]).

25 Vö. Angelusz és Tardos (2008) és Albert et al. (2015) több idevágó eredményével (ezeknél ugyanakkor már nem csak a hierarchikus, hanem a horizontális – illetve a fentiek értelmében vett emergens jellegű – tagolódás hangsúlyja, miliőszegmensek feltárása is előtérben áll).

lönböző módszerekkel leképezett presztízsskálák eltérései az alapul szolgáló kérdések sajátos kontextusával hozhatók kapcsolatba.²⁶ Míg a társas homofília elemeit közvetlenebbül tartalmazó mutatók szerint például a kapcsolathálózati szempontból megközelíthetőbb, központibb helyzetű értelmiségi hivatások (pl. mérnök, orvos, ügyvéd) kerültek a mezőny élére, a sikeres eseteivel inkább reflektorfénybe kerülő, de kisebb létszámú és egészében elzártabb (tudományos, művészeti, kommunikációs) pályák pedig némiképp hátrább sorolódtak, a preferált pálya, illetve nexus szempontjából bizonyos fokig változott a kép ez utóbbiak előbbre kerülésével. Figyelmet érdemelnek a networköt és a reputációt, illetve a társadalmi közelséget-távolságot alapul vevő megközelítések szerinti profilok hasonlósága és eltérései, ezek különféle kombinációs lehetőségei.

Egy-egy társadalmi csoport aktuális presztízst annak történetileg kialakult szintje mellett számos tényező befolyásolja. Ezek közt a különböző fajta erőforrások aktuális együttese *s az időleges vagy tartós átrendeződések* – felemelkedés vagy lecsúszás – *láthatóságának foka* és mindezek sztereotip lecsapódása (ezen belül az adott csoport önképe) együttesen befolyásolja. Mivel ezek a folyamatok jellemzően egymáshoz képest elcsúszva, többnyire hosszabb távon *s a közfigyelem fókuszán kívül mennek végbe*, ennek is tulajdonítható – a mögöttes jellemzőkhöz, az egyes foglalkozási csoportok makrostatistikai adatokban mérhető átalakulásához képest – *többnyire erőteljes presztízsinercia*. Nem utolsósorban ilyen keretben, de egész közvetlenül a gazdasági és egyéb vonatkozások, a redisztributív és szimbolikus elismerési hangsúlyok szempontjából is értelmezhetők annak az ikerkérdésnek az eredményei, amely a kulturális-interakciós rétegződésvizsgálat 2005-ös második alaphullámában szerepelt (a kapcsolathálózati és tudásstílusbeli alapelemek mellett a kulturális fogyasztásra, ízlés- és szemléleti orientációkra vonatkozó újabb kérdéscsoportok részeként) az észlelt anyagi és társadalmi megbecsültség szintjéről. Talán a legközvetlenebb tanulságot az alapadatok közvetlen egybevetése nyújtja (2. melléklet). Míg a pénzbeli elismertség szempontjából a hétfokú létrán a közbülső négyes fokhoz képest átlagosan jó egy fokkal lejjebb helyezték magukat a megkérdezettek, az észlelt társadalmi megbecsültség valamelyest kompenzálta ezt az általánosan jellemző hiányérzetet, amennyiben az önbesorolások átlaga itt csaknem elérte a közbülső négyes fokot. Ez az egyfoknyi különbség ugyanakkor jelentősen szóródott a különböző társadalmi csoportokat tekintve. A hagyományos foglalkozási csoportosítást tekintve sajátos egybeesés, hogy az egészében mindkét vonatkozásban legalul pozicionált szakképzetlen fizikaiakon kívül a beosztott diplomások közt haladta meg az egyfoknyi pluszt a társadalmi megbecsültségnek az anyagihoz képesti érzete. Ez a fajta önsztereotip elismerési diszcrepancia még pregnánsabban nyilvánult meg a kapcsolathálózati kiindulású foglalkozási miliőtípusok szerint (lásd e konstrukcióról Tardos [2008]). Az értelmiségi jellegű szegmenseken belül a „szakmilió” képviselői esetében csaknem kétfokosnak bizonyult a szóban forgó eltérés (miközben a kereseti pozíciójukat az alacsony átlagos szinthez sorolták, a társadalmi megbecsültségüket minden csoportnál magasabbra, az ötös fok közelébe), a materiális deklasszálódás kézzelfogható érzetével szemben az általánosan elismert szellemi kiválóság pregnáns képzetéről téve biznyságot. Az, hogy mindez nem jelentette egyben a mérleg általánosan megnyugtató „helyrebillentését” az adott miliőcsoport képviselői számára, kitűnt az előbbi kérdéspárt követő fiktív szituációs kérdésből: „Amennyiben ilyen választásuk nyílna, a pénzbeli vagy a társadalmi megbecsültség terén javítanák egy fokkal a pozíciójukat?”.

²⁶ Ezeket az eredményeket lásd az 1. mellékletben.

Az „alsó periféria” képviselőin kívül ebben a csoportban közelítette meg leginkább a kétharmados többséget az anyagi emelkedést választók aránya.²⁷

9. Ha a bevezetőben alkalmazott sémavázlaton meg is különböztettem az elismerés instrumentális és expresszív jogosultsági struktúráit, ez a különválasztás valójában csak analitikus jellegű, a reális szituációkban – ha eltérő hangsúllyal is – valamennyi elem jelen van. Ennyiben elismerve a honnethi értelmezés plauzibilitását, ez azt is jelenti, hogy amikor például bizonyos teljesítmények (absztraktabban: felkészültségek, skillek) elismeréséről vagy annak hiányáról van szó, mindez nem pusztán pénzügyi ellentételezések és az ilyen értelemben vett mérleg, hanem – a közvetlen gazdasági vonatkozásokon túl – a feleket egész valójukban érintő egyensúly kérdése (ahogy ezt a fentiekben vázolt séma expresszív fókuszú harmadik válfajának „méltóság” kifejezése érzékeltette). Az anyagi momentum szerepe kiiktathatatlan, ha ennek köztudatbeli reprezentációja nem is köthető egyértelműen egyik vagy másik mutatóhoz. Így van ez a jövedelmek aktuális vagy hosszabb távon elérhető (életpálya) volumenét, de e materiális elemeknek a percepcióját tekintve is. Sok függ a *jövedelmek eloszlásától és az explicit, valamint a felszín alatt maradó elemek láthatóságától*. Bizonyos foglalkozási csoportok esetében (egy eklatáns példa az orvosoké) erősen szóródó jövedelmi profil mellett a csoporton belül is kiugró jövedelmek köztudatbeli fókusza alakítja a sztereotípiákat. Még inkább így van ez olyan, a közfigyelem középpontjában álló, erősen médiaérzékeny foglalkozásoknál, ahol a hírnév, a sztárjelleg voltaképpen a tevékenységgel járó jutalmak egyik meghatározó eleme, és amely – a dolog természeténél fogva – eleve csak a kevés „győztes” számára adatik meg.²⁸ Ezzel együtt, e szimbolikus javak aurája (az előzőleg tárgyalt csoportszintű társadalmi tőke értelmében) a „futottak még” kategóriájába eső „ndulók” szélesebb mezőnyére is rávetül, bizonyos fokig megemelve az ő interakciós esélyeiket, s ennyiben strukturális pozíciójuk egészét is. Ha mindez illuzórikus elemeket is tartalmaz, a vonatkozó diszkrepanciáknak, például az anyagi és szimbolikus erőforrások közti eltéréseknek a szélesebb nyilvánosság elé tárása e csoportok képviselőinek korántsem magától értetődő érdekeltisége. Igen *nagymértékű feszültségeknek, lemaradásoknak* kell ahhoz kialakulniuk, hogy ezek pregnáns megjelenítése, *a figyelemfelhívás igénye felülírja az említett presztízsszempon-tokat*. E tágabb értelemben vett egyensúly vagy egyensúlytalanság, státuskonzisztencia vagy inkonzisztencia nem csak a funkcionális-normatív vizsgálódás kitüntetett területe, hanem adott esetben társadalmi csoportok szimbolikus küzdelmének, mobilizációs stratégiáinak is fontos eleme.²⁹

---

27 Míg két másik értelmiségi jellegű – a cég-, illetve a trendmilió esetében ez az arány ötven százalék alatt maradt.

28 A szimbolikus tőke kiemelt hangsúlya ellenére a sztárpozíció momentumaival Bourdieu is aránylag keveset foglalkozott (például az akadémiai mező összefüggéseiben). Sajátos módon a témára újabban a skálafüggetlen terjedési (köztük népszerűségi) modellek oldaláról vetült fény (pl. Barabási 2003 [2002]), s némileg közvetettebb módon az „univore” és „omnivore” jellegű kulturális közegek, az elitjellegű vagy a populáris felé is nyitott fogyasztási mintáknak szintén az elmúlt időszakban felfutott kutatási irányja felől.

29 Az ilyen típusú diszkrepancia felmutatásának látványos és a figyelemkeltés (s talán a társadalmi lelkiismeret) szempontjából hathatós példája volt az elmúlt időszak (például egészségügyi) demonstrációin az olyan típusú táblák magasba emelése, amelyek szövege pusztán az illető személy foglalkozását, munkaviszonyának tartamát vagy korát és aktuális keresetének szikár adatait sorolta fel.

Hivatkozott irodalom

- Albert Fruzsina, Dávid Bea, Kmetty Zoltán és Tardos Róbert (2015): *Mapping Social Milieus and Cohesion Patterns. Exploiting the Potential of Occupational Position Generator*. (Konferencia-előadás: INSNA Sunbelt Conference; Brighton, 2015 júniusa.)
- Angelusz Róbert (2000): Rétegződés és láthatóság In uő *A láthatóság görbe tükréi. Társadalomoptikai tanulmányok*. Budapest, Új Mandátum. 39–58.
- Angelusz Róbert (2010): Tőke vagy erőforrás. *Szociológiai Szemle* 20(3): 147–166.
- Angelusz Róbert és Tardos Róbert (1988): A magyarországi kapcsolathálózatok néhány sajátossága. *Szociológia* (2): 185–204.
- Angelusz Róbert és Tardos Róbert (2001): Change and Stability in Social Network Resources. The Case of Hungary Under Transformation. In *Social Capital. Theory and Research*. Nan Lin, Karen Cook és Ronald S. Burt (szerk.). New York: Walter De Gruyter, 297–325.
- Angelusz Róbert és Tardos Róbert (2008): Assessing Social Capital and Attainment Dynamics – Position Generator Applications in Hungary, 1987–2003. In *Social Capital. Advances in Research*. Nan Lin és Bonnie Erickson (szerk.). Oxford: Oxford University Press, 394–420.
- Axel, Honneth (1992): *Kampf um Anerkennung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. (Magyarul: *Harc az elismerésért*. Budapest: L'harmattan, 2013.)
- Barabási Albert-László (2003 [2002]): *Behálózva*. Budapest: Magyar Könyvklub.
- Bourdieu, Pierre (1986 [1983]): The Forms of Capital. In *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. John G. Richardson (szerk.). New York: Greenwood, 241–258. (Magyarul: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In *A társadalmi rétegződés komponensei*. Angelusz Róbert [szerk.]. Budapest: Új Mandátum, 1997, 156–177.)
- Coleman, James S. (1988): Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology* (94): 95–120. (Magyarul: Társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. In *Tőkefajták. A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Lengyel György és Szántó Zoltán [szerk.]. Budapest: Aula, 11–43.)
- DiPrete, Thomas A., Andrew Gelman, Tyler McCormick, Julien Teitler és Tian Zheng (2011): Segregation in Social Networks Based on Acquaintanceship and Trust. *American Journal of Sociology* 116(4): 1234–1283.
- Esser, Hartmut (2008): The Two Meanings of Social Capital. In *The Handbook of Social Capital*. Dario Castiglione, Jan W. van Deth és Guglielmo Wolleb (szerk.). Oxford: Oxford University Press, 22–50.
- Faust, Katherine és Stanley Wasserman (1994): *Social Network Analysis. Methods and Applications*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Feischmidt Margit (2010): Megismerés és elismerés: elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában. In *Etnicitás. Különbőségeremtő társadalom*. Feischmidt Margit (szerk.). Budapest: MTAKI – Gondolat.
- Ferge Zsuzsa és Háber Judit (1978): Pedagógusok. In *Diplomások, szellemi munkások*. Huszár Tibor (szerk.). Budapest: Kossuth, 153–168.
- Fónai Mihály és Dusa Ágnes Réka (2014): A tanárok presztízsének és társadalmi státuszának változásai a kilencvenes és a kétezres években. *Iskolakultúra* 26(6): 41–49. Interneten: http://epa.oszk.hu/00000/00011/00186/pdf/EPA00011_iskolakultura_2014_06_041-049.pdf.
- Fraser, Nancy (1998): From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a „Post-socialist Age”. In *Theorizing Multiculturalism. A Guide to the Current Debate*. Cynthia Willett (szerk.). Malden, MA: John Wiley & Sons, 19–49.
- Fraser, Nancy és Axel Honneth (2003): *Redistribution or Recognition. A Political-Philosophical Exchange*. London: Verso.
- Gerbner, George (2000): *A média rejtett üzenete. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Osiris.
- Griffith, Dave és Paul S. Lambert (2012): Dimensions and Boundaries. Comparative Analysis of Occupational Structures Using Social Network and Social Interaction Distance Analysis. *Sociological Research Online* 17(2): 5.
- Huszár Ákos (2014): Osztály és elismerés. *Replika* (88): 81–109.
- Joel M. Podolny (2005): *Status Signals*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kelley, Jonathan és M. D. R. Evans (1993): The Legitimation of Inequality. Attitudes Towards Inequality in Nine Nations. *American Journal of Sociology* 99(1): 75–125.
- Kulcsár Rózsa (1985): Az első magyar országos presztízsvizsgálat eredményei. *Statistikai Szemle* 63(11): 1115–1126.
- Laumann, Ed O. (1966): *Prestige and Association in an Urban Community*. Indianapolis: Bobbs-Merrill.
- Léderer Pál (1977): *A foglalkozások presztízse. Tanulmányok*. Budapest: Gondolat.

- Lenski, Gerhard (1954): Status Crystallisation. A Non-vertical Dimension of Social Status. *American Sociological Review* 19(4): 405–414.
- Leopold Lajos (1912): *A presztízs*. Budapest: Atheneum.
- Marshall, Thomas H. (1950): *Citizenship and Social Class*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McQueen, Paddy (2011): Social and Political Recognition. In *Internet Encyclopedia of Philosophy*. James Fieser és Bradley Dowden (szerk.). Interneten: http://www.iep.utm.edu/recog_sp/.
- Nan Lin (1988 [1982]): Társadalmi erőforrások és instrumentális cselekvés. *Szociológiai Figyelő* (3): 79–92.
- Ohlström, Marcus, Marco Solinas és Olivier Voirol (2011): On Nancy Fraser and Axel Honneth's Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange. *Iris* 3(5): 205–221.
- Portes, Alejandro (1998): Social Capital. Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology* (24): 1–24.
- Prandy, Ken (1999): The Social Interaction Approach to the Measurement and Analysis of Social Stratification. *International Journal Of Sociology and Social Policy* 19(9–11): 215–249.
- Szalai Júlia (2000): Az elismerés politikája és a „cigánykérdés” (1–2). *Holmi* 12(7, 8): 779–794, 988–1005.
- Tardos Róbert (1996): Some Remarks on the Interpretation and Possible Uses of the 'Social Capital' Concept with Special Regard to the Hungarian Case. *Bulletin de Methodologie Sociologique* (53): 52–62.
- Tardos Róbert (2008): Foglalkozás, miliő, kapcsolathálózatok: külön világok? Egy új tipológiai kísérlet körvonalai. *Századvég* (50): 5–50.
- Tardos Róbert (2013): New Lines of a Functional Analysis of Structure!? *Review of Sociology of the Hungarian Sociological Association* (4): 92–96.
- Tilly, Charles (1997): *Durable Inequality*. Berkeley: University of California Press.
- van Deth, Jan W. és Sonja Zmerli (2010): Introduction. Civicness, Equality, and Democracy. A „Dark Side” of Social Capital? *American Behavioral Scientist* 53(5): 631–639.

1. Melléklet

A Kulturális-interakciós rétegződés program 1988-as (TK–Tárki) felvételének foglalkozási presztízs vonatkozású eredményei a pozíciógenerátoros alapkérdés és kiegészítő kérdések felhasználásával

1.1 táblázat. Network (pozíciógenerátoros ismeretségi), reputációs és társadalmi közelség-távolság megközelítések hierarchikus dimenziói és az ezek alapján kialakított presztízs-index változatok (átlagértékek, faktorszokrok, 0-100 skálára transzformált pontszámok)

A PRESZTÍZS-INDEX1 SORRENDJÉBEN	A POZÍCIÓGENERÁTOROS ISMERETSEGI KÉRDÉS KIEGÉSZÍTETT SZOROZATA								PRESZTÍZS-INDEXEK	
	NETWORK		REPUTÁCIÓ, KÖZELSÉG-TÁVOLSÁG						KÖZELSÉG-TÁVOLSÁG	NETWORK
	ISMERŐS (ELŐFOR-DULÁS)		ASPIRÁCIÓ (GYEREK PÁLYA)		TÁRSADALMI KÖZELSÉG-TÁVOLSÁG		KOMMUNI-KÁCIÓS PROXIMITÁS		PRESZTÍZS- IN-DEX1 (ASPIRÁCIÓ_ TÁRSKÖZ_ KOMMKÖZ)**	PRESZTÍZS- INDEX2 (ISM. NEXUS STRATIF. DIM.)***
	ÁTLAG 1-3	FAKT. SZKÖR	ÁTLAG 1-3	FAKT. SZKÖR	ÁTLAG 1-3	FAKT. SZKÖR	ÁTLAG 1-3	FAKT. SZKÖR	0 ÉS 100 KÖZÖTTI PONT- SZÁM	0 ÉS 100 KÖZÖTTI PONTSZÁM
SEBÉSZORVOS	1,59	,27	2,24	,27	1,55	,36	1,76	,46	72	64
ÚJSÁGÍRÓ	1,34	,38	2,04	,38	1,72	,33	2,11	,46	72	69
MÉRNÖK	2,08	,33	2,40	,33	1,90	,31	2,03	,55	72	66
ÜGYVÉD	1,58	,32	2,15	,32	1,68	,30	1,91	,44	71	66
IGAZGATÓ	1,78	,25	1,95	,25	1,60	,30	1,75	,44	70	63
KÖZ.ISK. TANÁR	1,96	,29	2,18	,29	1,99	,36	2,24	,52	69	64
SZÍNÉSZ	1,19	,31	1,88	,31	1,55	,31	1,85	,40	69	66
TUDÓS	1,15	,40	2,07	,40	1,64	,32	1,76	,35	68	70
POLITIKUS	1,28	,18	1,77	,18	1,62	,26	1,82	,28	63	59
TECHNIKUS	2,11	,16	2,31	,16	2,14	-,05	2,14	,23	54	58
KÖNYVELŐ	2,03	,04	1,99	,04	2,07	-,10	2,07	,04	50	52
TANÁCSI DOLG	2,10	-,09	1,92	-,09	2,09	-,11	2,19	,00	49	46
BUTIKOS	1,53	,01	1,91	,01	1,77	-,25	1,98	-,20	45	50
KISIPAROS	2,24	-,13	2,18	-,13	2,02	-,33	2,20	-,15	43	43
PINCÉR	1,81	-,12	1,92	-,12	1,96	-,35	2,09	-,21	40	44
VASUTAS	1,87	-,12	1,81	-,12	2,01	-,38	2,07	-,31	35	44
SOFŐR	2,52	-,34	1,93	-,34	2,14	-,43	2,19	-,36	33	33
ELADÓ	2,36	-,33	1,49	-,33	2,06	-,43	2,10	-,39	32	34
SZAKMUNKÁS	2,74	-,36	2,43	-,36	2,51	-,43	2,45	-,41	31	32
GYÁRI MUNK.	2,42	-,35	1,91	-,35	2,25	-,50	2,31	-,45	30	33
KÖMŰVES	2,27	-,38	2,01	-,38	2,10	-,50	2,13	-,44	30	31
TSZTAG	2,35	-,41	1,78	-,41	2,13	-,50	2,18	-,48	30	30
SEGÉDMUNKÁS	2,38	-,51	1,92	-,51	2,19	-,55	2,29	-,53	28	25

* Az alapul szolgáló kérdések:

1. Felolvasok néhány foglalkozást. Kérem, mondja meg, hogy ismerősei között van-e ... Jól ismerik egymást vagy csak futólag? És...
2. Tegyük fel, hogy Önnek van egy olyan 13-14 éves fia, aki pályaválasztáson gondolkodik. Kérem, a kártyalapról válassza ki azokat a foglalkozásokat, amelyeknek örülne, ha a fia választaná... És melyek azok, amelyeknek nem örülne?
3. Kérem, mondja meg, hogy a kártyán olvasható foglalkozások közül melyeket érzi társadalmi helyzetét, gondolkodásmódját, életvitelét tekintve saját magához közelállóknak? És melyekről gondolja úgy, hogy igen távol állnak Öntől?
4. Tegyük fel, hogy vonaton utazik. Mit gondol, milyen foglalkozástú emberekkel tudna hosszasan, jól elbeszélgetni. És kikkel tartja ezt a legkevésbé valószínűnek?

** Az aspirációs, társadalmi közelség és kommunikációs közelség itemsorozat ULS faktoranalízis rotálatlan első faktorainak átlaga alapján, 0 és 100 közötti értékre transzformálva.

*** Az ismeretségi nexus itemsorozat ULS faktoranalízis rotálatlan második („stratifikációs”) faktora

1.2. táblázat. A foglalkozási pozíciógenerátoros megközelítés reputációs és társadalmi közelség-távolság alapú kiegészítései és a különböző megközelítések alapján képzett hierarchikus pozíciók foglalkozási rétegek és foglalkozási miliőcsoportok szerint (faktorszórótlagok)

Foglalkozási rétegek '87-88*	aspirációs (pálya) presztízs dim.	kommunikációs közelség-távolság	társadalmi közelség-távolság	presztind1 (közelség-távolság)	presztind2 (network)
f_köz. vez. (n=133)*	,15	,67	,94	,57	,78
alsó vez. (n=188)	,03	,17	,25	,15	,27
beo. dipl. (n=150)	,42	,64	1,03	,72	,90
egy. szell. (n=356)	,09	,27	,36	,24	,32
önálló (n=61)	-,06	-,23	-,21	-,15	-,01
szakmunk. (n=552)	,05	-,21	-,23	-,12	-,27
szképzetl. (n=778)	-,23	-,25	-,42	-,30	-,37
Total (n=2218)	-,02	-,02	-,01	,00	-,02
Eta Squared	,044	,129	,281	,227	,244

*Az N-ek a presztind1 mutatóhoz tartozó értékek alapján.

Foglalkozási miliő-csoportok '87-88*	aspirációs (pálya) presztízs dim.	kommunikációs közelség-távolság	társadalmi közelség-távolság	presztind1 (közelség-távolság)	presztind2 (network)
szervezet** (n=163)	,30	,34	,53	,40	,50
szak (n=125)	,29	,82	1,02	,70	,81
trend (n=139)	,39	,75	1,00	,70	1,49
kisváll (n=218)	-,08	-,14	-,09	-,09	-,29
szolgált (n=323)	,18	,26	,21	,21	,05
felsőperif. (n=498)	,04	-,03	-,02	,01	,04
alsóperif. (n=1084)	-,19	-,25	-,38	-,27	-,33
Total (n=2507)	,00	,00	,00	,01	,00
Eta2	,051	,127	,229	,209	,297

* A presztind1 mutató N-jei alapján

** A kulturális-interakciós rétegződés vizsgálatok későbbi hullámaiban alkalmazott „cég” (menedzsmen) miliő megfelelője (közönet Eber Márk ezzel kapcsolatos észrevételéért a pécsi konferencián).

1. 3.táblázat. A társadalmi közelség-távolság és network alapú presztízs-indexek szociokulturális összefüggései

			presztind1 (közelség- távolság)	presztind2 (network)
		alapú személyes pozíció		
bemeneti változók N=2498-2562	apa iskola	Pearson Corr.	,368**	,316**
		Sig. (2-t)	,000	,000
	iskola	Pearson Corr.	,477**	,398**
		Sig. (2-t)	,000	,000
kimeneti változók N=2043-2270	kereset	Pearson Corr.	,216**	,170**
		Sig. (2-t)	,000	,000
	fogyasztási szint*	Pearson Corr.	,388**	,413**
		Sig. (2-t)	,000	,000

*Háztartás felszereltség, tartós fogyasztási javak alapján képzett mutató.

2. Melléklet

Redisztributív és elismerési vonatkozások a Kulturális-interakciók rétegződés program 2005-ös második hulláma (OTKA-MTA-ELTE KKCS) eredményeiből

2.1. táblázat. Észlelt anyagi és társadalmi megbecsültség és e tényezőket illető preferencia foglalkozási rétegek és foglalkozási miliőcsoportok alapján (önbesorolás hétfokú létrán, átlagértékek; a pénz vagy inkább a társadalmi megbecsültség 1 fokos emelkedését választaná a hétfokú létrán, százalékban, N=2000)

foglalkozási rétegek	PÉNZ-létra	MEGBECSÜLTÉSÉ-g-létra	inkább a pénz választaná (%)
közép_felsővezető	3,64	4,49	34
alsóvezető	3,28	4,19	45
diplomás beosztott	3,32	4,59	53
irodai-szolgáltatási	3,00	3,92	55
önálló	3,62	4,30	57
szakmunkás	2,89	3,75	63
szakképzetlen fizikai	2,27	3,36	59
Összesen	2,93	3,91	56
eta2	,139	,082	,021

foglalkozási miliőcsoportok	PÉNZ -létra	MEGBECSÜLTÉSÉ-g-létra	inkább a pénz választaná (%)
cégmiliő	3,50	4,37	44
szakmiliő	2,99	4,89	63
trendmiliő	3,58	4,37	38
szolgáltatási miliő	3,18	4,06	52
kisvállalkozási-piaci m.	3,2	4,05	56
felsőperiféria miliő	2,86	3,79	59
alsóperiféria miliő	2,48	3,30	63
Összesen	2,94	3,90	56
eta2	,101	,111	,024